

**ԳՐԱԲԱՐՅԱՆ ԲԱՌԱՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐ
ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

Գրաբարի դասական և հետդասական շրջանների երկերում ցայտուն և տեսանելի կիրառությամբ հանդիպող **արդ, զի՛արդ, աղաչեմ, ձեզէն, մեզէն, քեզէն, բառնամ, դստովեմ, միւսանգամ, մեղա՛յ** բառերով ու բառաձևերով, **մի՛, ո՛չ** ժխտական բառ-մասնիկներով կազմված, ինչպես նաև նախդրավոր ու քերականական բնույթի բազմաթիվ կառույցներ հաջողությամբ հանդիպում են **Գրիգոր Նարեկացու «Մատենադրերգութեան»** երկում: Միայն նշված շրջանակներում գործածվող թեք՝ սեռական, տրական, հայցական հոլովներով ենթակայով կառույցներ չեն հանդիպում Մատյանում:

Բանալի բառեր՝ Աստված, Հիսուս Քրիստոս, աստվածաբանություն, Ողբերգության Մատյան, բառական, քերականական կառույցներ, ցայտուն ոճական կիրառություն, նախդրավոր, ժխտական բառ-մասնիկ, թեք հոլով, արձակ, չափածո ստեղծագործություն, մեղայ:

Մեր քննարկման կիզակետում Գրիգոր Նարեկացու **Ողբերգության Մատյանն է**, որն անվանում են նաև **Աղոթամատյան՝** բաղկացած շուրջ քսան աղոթաբաժիններից: Մատյանը գրված է 10-րդ դարի գրաբարով և առանձնանում է ոճական բազմազանություններով: 5-րդ դարի գրաբարի շարահյուսության որոշ հատկանիշներ, կառույցներ այստեղ տեղի են տալիս, օրինակ՝ թեք հոլովներով՝ սեռական, տրական, հայցական, արտահայտված ենթականեր չեն հանդիպում, նախադասության կառուցվածքային առանձնահատկությունների տարբերություններ են արձանագրվում, գեղարվեստական պատկերավորման միջոցների արտահայտության տարբերություններ են նկատելի: Մատյանը աներևակայելի հարուստ բառապաշար ունի, հեղեղված է բառակապակցական անթիվ և անհաշիվ, յուրատեսակ դրսևորումներով, բառապաշարի այդպիսի ճոխությունն ու հարստությունը ապահովում է հեղինակի բառակերտման արվեստը. սրտի խորքից են ճառագում ու փայլատակում հարյուրավոր թե հազարավոր ինքնաստեղծ բառական միավորները, որոնք, կարծես, հանպատրաստից տեղ են գրավում խոսքի մեջ:

Մի կես էջում, օրինակ՝ **ոչ** ժխտականով 10 նախադասություն է գործածում, դրանցից մեկը ներկայացնենք.

«Ո՛չ ի **համբաւէլն** զքեզ կորուսեալ, և իբր գերկրաւոր մարմին գողացեալ, համայնաջինջ և ամենասպառ զսերմն ծննդոցն կրճատեցեր, անկորուստ և անվնասելի ընդ փրկեցելոցն հաղորդեցես»¹:

¹ Մբ. Գրիգոր Նարեկացի, Նարեկ-Աղոթամատեան, Ե., «ՎՄԿ-Պրինտ» հր., 2013 (այսուհետև՝ Նարեկ-Աղոթամատեան), էջ 236:

«Ո՛չ էլ երբ քեզ համբավում էին կորուսյալ և իբր երկրավոր գողացյալ մարմին, նրանց սերունդներին ի սպառ համայնաջինջ արեցիր, որպեսզի ինձ՝ բարյաց ընտրությանը հիշատակելու անարժանիս, անկորուստ և անվնասելի փրկյալներին բախտակից անես»²:

Նարեկացին Մատյանն ավարտում է հիշատակարանով՝ «Յիշատակարան Մատենիս դրութեան» («Մատյանի հիմնադրության հիշատակարան»), որտեղ հիացմունքով է խոսում Հոռոմաց հաղթական ու մեծ կայսր Վասիլի մասին, ով երկրներ է գրավել, հասել նաև հայոց աշխարհի հյուսիս-արևելյան կողմերը՝ երեք տարի հաստատելով խաղաղություն ու շենացնելով երկիրը:

«Արդ, այն անդորրության ժամանակամիջոցին, երբ եկեղեցու թշնամիները տապալված են վերջապես, հորինեցի, հիմնեցի, կառուցեցի, կուտեցի, արձանացրի, դիզեցի, բարդեցի, կանգնեցրի, պատրաստեցի **այս շահեկան գիրքը**, ուր իբրև միակ հրաշակերտի մեջ՝ հավաքեցի բազմաստեղյան դրվագներ. ես՝ Գրիգոր կրոնավոր քահանաս, հետինս բանահյուսներից և կրտսերս վարժապետաց, գործակցությամբ Նարեկի մեծափառ և բարձրապատիվ ուխտի վանական Հովհաննես ընտրյալ եղբորս, որի հետ՝ իբրև երկու անձը մեկ դեմքով և կերպարանքով կենցաղավարեցինք՝ լինելով ոչ միայն ըստ մարմնի հարազատներ, այլ նաև ըստ ամենայնի միաշունչ, միակրոն, համապատիվ և սրտակցորդ՝ **չորս աչքս ուղիղ միևնույն խորհրդին հառած**. ընդգծ.՝ Էդ. Մկրտչյանի» (Նարեկ, 2013, էջ 611)³:

Այս խոսքերից նկատելի է, թե հրաշք Մատյանն ի՛նչ եղանակով և ո՛ւմ տքնաջանությամբ է աշխարհ եկել:

Տարակուսանք չկա, որ Մատյանը կանոնավոր գրաբարով է ծնունդ առել, ուղղագրական բնույթի տարբերություններ ու շեղումներ չկան, հոլովման և խոնարհման համակարգերը ստույգ են ներկայացված, նախդիրների գործածությունը դրական և ընդունելի պատկեր ունի, բառապաշարի խնդրում ակնհայտ տարբերություններ են արձանագրվում, որոնք, անշուշտ, առնչվում են գրաբարի սկզբնական շերտի բառերի գործածության ակտիվացման կամ սահմանափակման օբյեկտիվ խնդիրների և լիաշունչ բառաստեղծումների հետ, նախադասության կառուցվածքի և շարահյուսական որոշ կառույցների գործածության հարցում ակնհայտ տարբերություններ են նկատվում, որոնք, մեր կարծիքով, խոսքի ինքնատիպ և տարատեսակ ոճերի ու ոճավորման սկզբունքների, ինչպես նաև բնութագրվող թեմաների պահանջները բավարարելու արքասիք են. որքա՞ն տարբերություն կա, օրինակ, պատերազմական ահավոր բախումները ներկայացնելու կամ նկարագրելու և Աստծո հետ ինտիմ կամ ընդհանուր բնույթի թեմաներով երկխոսություն բացելու, ինչ-որ արդյունքի հասնելու միջև:

Անցնենք բուն քննարկումներին:

Գրաբարում բազմաթիվ բառեր ու բառաձևեր կան, որոնց գործածությունը

² Նույն տեղում, էջ 237:

³ Նույն տեղում, էջ 611:

կարող է հաճախական լինել կամ սովորական, չափավոր, սակայն՝ ցայտուն և տեսա-
նելի, ուշադրություն գրավող:

Այդպիսի բառեր, բառաձևեր են՝ արդ, **զիա՞րդ**, **աղաչեմ**, **մեզեն**, **ձեզեն**, **քեզեն**,
բառնամ, **դարովեմ**, **միւսանգամ**, նախադրավար ձևեր՝ **զքեն** (զ+բացառ.), **զնմանե**
(զ+բացառ.), **զքն** (զ+ գործ.), **յիս** (ի+հայց.), **զիս** (զ+հայց.) և այլն:

Արդ, որ նշանակում է **այժմ**, **ահա**, շատ գործածական բառ է, հարյուրավոր
գործածություն է հանդիպում «Նարեկ»-ում, մեկը՝ «**Արդ**, մատո՛ւ, խնամակալ, հօր
Երկնաւոր, բարի, ամենից հաստիչ յոչէից»⁴ **Արդ**, մոտեցրո՛ւ, խնամակալ, հօր,
երկնավոր, բարի, ամենայնի արարիչ ոչնչից:

Զիա՞րդ «ինչպե՞ս». էջ 362-ում կիրառված է երեք անգամ, 512-ում՝ երկու
անգամ, 574-ում՝ մեկ անգամ. «Եւ **զիա՞րդ** զնախնին վեհից մոռացայ, զծառայն մեծիդ»՝
Բայց ինչպե՞ս մոռացա վեհերի նախնուն՝ ծառային մեծիդ: Էջ 368-369-ում՝ տասնմեկ
կիրառություն:

Աղաչեմ՝ «աղերսագին խնդրել, աղոթել»։ Հիշենք Եղիշեից՝ Վարդանի ճառը.
«**Արդ աղաչեմ** զքեզ, ո՛վ քաջ նիզակակիցք իմ...»⁵

Խնդրում եմ ձեզ, ո՛վ իմ քաջ զինակիցներ:

Նարեկացին անպակաս չի մնում, նույնպես գործածում է, օրինակ՝ «**Աղաչեմ**
զքեզ», միայն խնամակալ, մարդասեր, գթած, կեցուցիչ, հօր, այցելու, պաշտպան»
(Աստծուն է դիմում., էջ 480) կամ՝ «**Ահա աղաչեմ** զքեզ, բարեգո՛ւրթ, ամենայն սրբովք
պաղատիմ...»⁶

Մեք մեզեն, դուք ձեզեն, ես ինձեն, դու քեզեն կառույցները ձևավորվում են
անձնական դերանվան 1-ին և 2-րդ դեմքերի ուղղական և բացառական հոլովաձևերի
միացությունից, ըստ որում՝ բացառականն ավելանալով ուղղականին՝ սաստական
իմաստ է արտահայտում. **մեք մեզեն** = «Մենք ինքներս, հենց մենք», և պատահում է, որ
ուղղականն ընկնում-զեղչվում է, մնում է բացառականը, որը փաստորեն ենթակայի
դեր է կատարում՝ **մեզեն, ձեզեն, քեզեն, ինձեն** ձևերով:

Գրաբարում սրանք գործածական են, օրինակ՝ «Դուք ողջ լերո՛ւք, և **մեք մեզեն**
ողջ ենք դիցն օգնականությամբ»⁷ Դուք ողջ եղեք, և մենք ինքներս ողջ ենք
աստվածների օգնությամբ: Օրինակը Եղիշեից է, այլ հեղինակների մոտ նույնպես
հանդիպում են նշված կառույցները՝ ինչպես միասին ուղղականն ու բացառականը,
այդպես էլ միայն բացառականը: Փորձեր են եղել բացառական հոլովով ենթակա
համարել, սխալ էր, չընդունվեց:

Բարեբախտությամբ Նարեկացին ենթակայի դերով **դու** դերանվան
առանձնակի բացառականի՝ **քեզեն** (կարող էր լինել նաև **դու քեզեն**) երկրորդական ձևը
գործածել է նախադասության մեջ, և դա այն դեպքում, որ **դու**-ի կանոնավոր եզակի
բացառականը «**ի քեն**» է, որը ենթակայական իմաստից գուրկ է:

⁴ Նույն տեղում, էջ 130:

⁵ Եղիշե, Ե., 1937, էջ 532:

⁶ Նարեկ-Աղոթամատեն, էջ 532:

⁷ Եղիշե, Գրաբ. Ձեռ., 1976, էջ 343:

Օրինակ՝ «... արա՛, Տե՛ր, վախճան դադարման առնուլ ընդ այսց բանից մաղթանաց ինքնանախատս կշտամբութեան՝ և որ յիս կրին չար սովորութիւնք, որ **քեզէն** կարգեցեր սահման աւետեաց ակնկալութեան դատապարտելոյս»⁸ Տե՛ր, արա այնպէս, որ մաղթանքի այս ինքնանախատ կշտամբութեան խոսքերիս հետ դադարեն և իրենց վախճանը գտնեն մեջս կրող սովորությունները չար, չէ՞ որ **դու** ես դատապարտյալիս համար սահմանակարգել հույսի ավետիս:

Բառնամ – բազմիմաստ բայ է՝ «1. վերցնել, տանել, 2. շալակել, 3. վեր բարձրացնել, 4. մեջտեղից վերացնել, 5. բռնել, 6. կշռել, 7. կարողանալ տանել. չեզոք նշանակությամբ՝ վերանալ»: Անցյալ կատարյալի հիմքում վերականգնվում է **ձ** բաղաձայնը՝ ունենալով **բարձ** ձևը:

Այս բառը արտահայտիչ կիրառություններ է ունենում հատկապէս **վերցնելու** և **վերացնելու** իմաստներով: Օրինակ՝ «**Բառնամ** զմեղս քո»՝ կրում-վերցնում եմ քո մեղքերը: **Բարձ**՝ վերացնելու իմաստով հանդիպում է Եղիշէի մոտ. պարսից մոգերը Հազկէրտին խորհուրդ են տալիս «մեջտեղից վերացնել հայոց աղանդը»՝ կրոնը.

«Յորժամ արգելուս և փակես զամենեսեան ի հեռաւոր օտարութեան, կատարին խորհուրդք կամաց քոց, և որպէս երևիս մեզ ի դէնիս մերում, տիրես դու երկրին Քուշանաց, Յոյնք իսկ ոչ ելանեն ընդ քո իշխանութիւնդ: Բայց միայն զաղանդ քրիստոնէից **բարձ** ի միջոյ»⁹ ... Բայց միայն քրիստոնյաների աղանդը՝ կրոնը, մեջտեղից **վերացրու**:

Նաբեկացին **բառնալ** բայի՝ **վերցնելու** և **վերացնելու** իմաստներով կիրառություններ ունի.

Օրինակ՝ «**Բա՛րձ** զմեղս իմ, հզո՛ր, լոյծ զանէծս իմ, օրհնեա՛լ, քաւեա՛ զպարտիս իմ, ողորմա՛ծ, ջնջեա՛ զյանցանս իմ...»¹⁰ Վերցրո՛ւ մեղքերն իմ, հզո՛ր, լուծի՛ր անէծքն իմ, օրհնյա՛լ, քալի՛ր պարտքերն իմ, ողորմա՛ծ, ջնջի՛ր հանցանքներն իմ:

Վերացնելու, ջնջելու իմաստով.

«... բժշկեա՛, ամենակարո՛ղ, զներքինս և արտաքինս, զտիպքն և զգիծքն և զխարանս հարուածոցն, **բարձեալ** և մաքրեալ դեղովք»¹¹՝ ... **վերացնելով, ջնջելով** և մաքրելով դեղերով:

Միսսանգամ կամ **միւս անգամ** (մ. ա. 1. դարձյալ, նորից, կրկին, վերստին, երկրորդ անգամ, 2. երկրորդ) բառը խոսակցական լեզվի երանգ ունի, և պատմիչներն օգտագործում են, իսկ թարգմանիչներն ընտրում են նշված բառերից մեկնումեկը:

Օրինակ՝ «Եւ որք մնացեալքն էին՝ վատնեալք և ցրուեալք լինէին ի լեռնադաշտս ամուր ձորոցն, և յորժամ պատահէին միմեանց՝ դարձեալ **միսսանգամ** զմիմեանս սատակէին»¹²: Թարգմանիչ **Երվանդ Տեր-Մինասյանը** **միսսանգամ** բառն այլ բառով չի թարգմանել, քանի որ մոտը նրա իմաստն արտահայտող բառ կա՝ **դարձեալ**, ու գրել է... և երբ պատահում էին միմյանց, **դարձյալ** սպանում էին մեկմեկու:

⁸ Նաբեկ- Աղոթամատեան, էջ 530:

⁹ Գրաբարյան Ձեռ., էջ 343:

¹⁰ Նաբեկ-Աղոթամատեան, էջ 506:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 532:

¹² Եղիշէ, 1989, էջ 238:

Խորենացու մոտ՝ «Իսկ ի գրգռել **միսսանգամ** զօրայն Հայոց ի մարտ պատերազմի ընդ տիկնոջն Շամիրամայ...»¹³: **Ստ. Մալխասյանը** թարգմանում է **նորից** բառով՝ «Երբ Հայոց զորքը պատրաստվում էր **նորից** պատերազմելու Շամիրամ տիկնոջ հետ...»:

Խորենացին մեկ այլ տեղ ևս գործածում է այդ բառը. (Տիտանյան Բելի մասին է). «... քանզի խորհեր ի միջոցի ամբոխին ամրանալ, մինչև հասցե բովանդակ զօրն, զի **միտսանգամ** ճակատ յօրինեսցէ»¹⁴: Նույն **Ստ. Մալխասյանն** այստեղ **միսսանգամ** բառը թարգմանում է «**երկրորդ անգամ**»-ով. «... որպեսզի **երկրորդ** անգամ ճակատամարտ սարքի»:

Նարեկացին **միսսանգամ** բառը նույնպես օգտագործել է:

Օրինակ՝ 1. «... ի բաց հերքեցայ՝ ելեալ ի դրախտէն, արդ, միաւորականաւս այսու ուղիղ անբծութեամբ ի յաւանդ իսկապէս շնորհի անդրէին **միսսանգամ** համբարձեալ սովիմբ՝ ի թոխս լուսոյ ահա յերկինս ժամանեցից հետևեալ»¹⁵: «... հեռու քաշվեցի՝ արտաքսվելով դրախտից, արդ, միավորական ուղիղ և անբիծ այս դավանանքով, որ ավանդն է իսկական շնորհիդ, համբառնալով սրանով, լուսաթն թոխքով **վերստին** երկինք պիտի ժամանեմ»:

2. «Այլ արագեա՛, ամենապարզև զօրութիւն անճա՛ռ, ձեռն փրկութեան ի կորուստ գերելոյս, զի օգնեալ ի քէն՝ դարձայց միսսանգամ ի դրաց դժոխոց»¹⁶: «Բայց դու շտապի՛ր, ամենապարզև զօրութիւն անճա՛ռ, փրկութեան ձեռք մեկնել ի կորուստ գերյալիս, որպեսզի քեզնից օգտվելով՝ **կրկին** ետ դառնամ դժոխքի դռներից»:

Նկատելի է, որ **Նարեկացու «միսսանգամ»**-ը թարգմանվել է **վերստին** և **կրկին** բառերով:

Դսրովեմ «պարսավել, նախատել, քամահրել, պախարակել, հանդիմանել» գրաբարում ոչ հաճախական կիրառությամբ բառը հանդիպում է նաև **Նարեկացու Մատյանում**:

Օրինակ՝ «... աստէն անգոսնեալ եմ և անդէն խայտառակեալ, աստ **դսրովեալ** և անդ կշտամբեալ, աստ ձաղեալ և անդ նախատեալ, աստ թշնամանեալ և անդ յանդիմանեալ...»¹⁷: «... այստեղ արհամարհվեցի, այնտեղ՝ անարգանք, այստեղ՝ **պարսավանք**, այնտեղ՝ կշտամբանք, այստեղ՝ ծաղրանք և այնտեղ՝ նախատինք, այստեղ՝ թշնամանք, այնտեղ՝ հանդիմանություն...»:

. **Ինքնատիպ ոճական արժեքի դրսևորումներն են՝** ժխտական բառ-մասնիկներով, լրացում-լրացյալ (որոշիչ-որոշյալ, հատկացուցիչ-հատկացյալ, անցյալ և անորոշ դերբայներով՝ բայական, նախադասության գլխավոր անդամների գեղջմամբ՝ անվանական կառույցները:

. **Մի՛, ոչ** ժխտական բառ-մասնիկներով կառույցներով (ներառյալ նախադասությունը) հեղեղված է Մատյանը: Հարկադրված ենք գրքի էջերն ու

¹³ Խորենացի, 1981, էջ 60:

¹⁴ Խորենացի, 1981, էջ 44:

¹⁵ Նարեկ-Աղոթամատեան, էջ 452:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 492:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 408:

կառույցների քանակը նշելու՝ բավարարվելով մեկական օրինակով:

Մի՝-ով օրինակներ՝

Էջ 482-483-ում՝ 25 տող, 30 կիրառություն, օրինակ՝ «Հզօ՛ր, կրկին ողորմի՛ր. **մի՛** փոխարկիր չարիքս ցափ երկունքով, համակ Բարություն **ն**. վտանգեալիցս **մի՛** վերցրու շնորհը քեզնից պարզնուած...»:

Էջ 508-ում՝ 11 տող, 14 կիրառ., օրինակ՝ «... **մի՛** մատուցաներ բաժակ դառնութեան ի ժամ ծարաւու...»:

Էջ 532-ում՝ 12 տող, 22 կիրառ., օրինակ՝

«... **մի՛** թողցես զտկարութիւնս, **մի՛** անարգեր զալիսն, **մի՛** կորուցուցես զկործանեալն»:

Ո՛չ-ով օրինակներ՝

Էջ 234-236-ում՝ կես էջ, 9 կիրառ., օրինակ՝

«Ո՛չ գօսանալ ձեռաց կոփողացն հրամայեցեր օրհնեալ զազաթանդ, որ թզենայն տունկ առժամայն չորացուցեր...»:

Էջ 374-ում՝ 8 տող, 9 կիրառ., օրինակ՝

«Այլ արդ, ընդէ՛ր ոչ ի վերագրեցեալն սաղմոս նախաճառական և այլ մարգարէիցն մասն ինչ յօդեցից...»:

Էջ 412-ում՝ 12 տող, 9 կիրառ., օրինակ՝

«... **ոչ** վաստակեցի ի հունձն արմտեացն, որով ի մուտս ձեանն աւուրցն խոռվութեան կերակրել պատրաստեցայց. **ոչ** կառուցի ամրութիւն որմոց...»:

Էջ 506-ում՝ 14 տող, 30 կիրառութ., օրինակ՝

«Ոչ ես դատապարտիչ՝ այլ ազատիչ, **ոչ** ես կորուսիչ՝ այլ գտիչ, **ոչ** ես մահացուցիչ՝ այլ կեցուցիչ, **ոչ** ես տարագրիչ՝ այլ ժողովիչ, ոչ ես մատնիչ՝ այլ ապրեցուցիչ, ոչ ես ընկղմիչ՝ այլ վերածիչ, **ոչ** ես զլորիչ՝ այլ կանգնիչ...» (Այսպես՝ մինչև վերջ-Աստուծո փառաբանություն):

Նախադասության անդամների զեղչմամբ անստորոգում լրացական կապակցություններ են կուտակվում, որոնց մեջ նկատելի է անցյալ դերբայի հաճախական գործածությունը պակաս չէ նաև անվանական կառույցների կիրառությունը:

Օրինակ՝ «... մի անդարման լիցի տազնապեալն, մի՛ առանց տաճելոյ՝ յարկն խարխարեալ, մի՛ անպատիւ՝ պատկերն հնացեալ, մի՛ պարարտութիւնն անհամեալ, մի՛ շուք շնորհին անարգեալ, մի՛ հնութիւնն քամահեալ, մի՛ նաւ հոգւոյս ալեկոծեալ, մի՛ երկարութիւն յուսոյն կարեցեալ, մի՛ լար շաւիղին խզեալ, մի՛ ամբարձմանն թեք փստեալ, մի՛ զուարթութիւն գեղոյն տգեղեալ, մի՛ պատուհանք աչաց փակեալ, մի՛ պատկերն խօսուն անկեալ»¹⁸:

Անվանական կառույցներ, բառեր.

«Աստուած և Տէր, կեանք և արարիչ, ողորմած, գթած, լոյս երկայնամիտ, անոխակալ, մարդասէր ամենագութ, պարզաստու, փրկիչ, օրհնեալ, զովեալ, փառաբանեալ, դարան ամրութեան, պատսպարան վստահութեան, առանց

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 532:

ներգութեան բարի, առանց խաւարի ճառագայթ, քաւիչ մեղաց, ողջացուցիչ վիրաց, անհասանելեաց հնարք, անմատչելեաց հպաւոր, անյուսութեան ելք, անուն քո խոստովանեալ Աստուծոյ Որդի, և Հօր քո՝ ընդ քեզ հօրի և ահաւորի, և Հոգւոյդ ամենակալի և ընդ քեզ երկրպագելոյ՝

Փա՛ռք և պաշտօն գոհաբանութեանս. Ամէն»¹⁹:

Որոշիչ-որոշյալ.

«Տէ՛ր, ինձ պատժապարտիս համբարձեալ միշտ անդուլ դատիչ, անաչառ կշտամբիչ, անպատկառ յանդիմանիչ, անանխայելի **դարովիչ**, անողորբելի պարսաւիչ, անհամբոյր ծանակիչ, անմարդասիրելի մատնիչ, անփրկելի տանջիչ, անկաշառ կափարիչ, անխնայելի յայտնիչ, ապառու հրապարակիչ, աշխարհալուր բողոքիչ»²⁰:

Որոշիչ-որոշյալ, հատկացուցիչ-հատկացյալ.

«Բարեբանեալ Աստուած երկնաւոր, միայն արարիչ, Տէր ամենակալ, մեծութիւն ահեղ, գթութիւն օրհնաբանելի, ողորմութիւն խոստովանելի, բարերարութիւն երկրպագելի, խնամակալութիւն պաշտելի, մարդասիրութիւն տօնելի, պահպանութիւն խնկելի, բարձրեալ անքնին, մերձաւոր կամարար, ապաւեն անկասկածելի, մխիթար սրտից, փարատիչ վշտաց, ապաքինիչ ցաւոց, սպառումն վիատութեանց, բարձումն պարտեաց, փոխարկիչ կարեաց, կարգաւորիչ կրից, հարմարիչ բանից, սանձարկու լեզուի, շրջադրութիւն շնչոյ, կացուցիչ հագագի, ամփոփիչ խորհրդոց, կրթարան կամաց, արձանացուցիչ յուզմանց, հանդարտութիւն մրրկաց, խաղաղութիւն ծփանաց, որ ունիս զթնոց ամենընթաց իշխանականիս, և իմաստութեամբ նուաճեալ՝ առ քեզ դարձուցանես»²¹:

Թէ և **եթէ** շաղկապների խառն գործածություններ կան:

Դասական շրջանի հեղինակների մոտ հանդիպում է **թէ**-ի փոխարեն **եթէ**-ի գործածություն. այդպիսին հանդիպում է նաև Նարեկացու Մատյանում:

Օրինակ՝ «Ամենայն ոգի քեզ ակնկալեալ յուսով սպասէ՝ կարօտեալ քումդ շնորհաց, **եթէ**՝ երկնայինք և **եթէ**՝ երկրաւորք, **եթէ**՝ անկաճն մեղօք և **եթէ**՝ ամբարձալն արդարութեամբ, **եթէ**՝ տէր և **եթէ**՝ ծառայ, **եթէ**՝ տիկին և **եթէ**՝ աղախին. և ի ձեռին քո է շունչ կենդանական բոլորեցուն»²²:

Էջ 472-ում՝ 18 տող, 20 **եթէ**, բայց 8 էլ **թէ**՝ **եթէ**-ի իմաստով:

Մեկական օրինակ՝ « 1. **Եթէ** քաւեցես՝ կարող ես, **եթէ** բժշկես՝ զօրաւոր ես. 2. ... **թէ** զօգտակարն իմ ծանուցանես՝ բարի ես, **թէ** զբիծսն անտես առնիցես՝ երկայնամիտ ես, **թէ** ընդ փոքրուս ի դատ ոչ մտանից ես՝ բարձրեալ ես, **թէ** ծառայիս ձեռն մատուցես՝ ստացող ես»:

Էջ 496-ում՝ 14 տող, 1 **եթէ**, 20 **թէ**.

Օրինակ՝ «Բարձրացի պատիւ քո ինն և ցուցցի փրկութիւն իմ քն. **եթէ** զիս գտցես՝ տիրամա՛յր, **թէ** ինձ ողորմեցիս՝ սրբուհի՛, **թէ**՝ զկորուսեալս շահեցիս՝ անարա՛տ, **թէ** զարթուցեալս յանձանձեցես՝ երջանի՛կ»:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 538:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 536:

²¹ Նույն տեղում, էջ 540:

²² Նույն տեղում, էջ 508:

Մատյանը հարուստ է լեզվառճական արտահայտություններով, ընդմիջարկություններով: Վկայենք մեկ օրինակ, որում և՛ **ընդմիջարկություն** կա, և՛ **վերացականը թանձրացականի փոխարեն** ոճական արտահայտություն. «Մի՛ խզեր զկապ միութեան զընդ քեզ սիրոյն պնդութեան»²³ Մի՛ խզիր քեզ հետ միության սիրո կապն ամրապինդ. «զկապ սիրոյն» (= սիրո կապը) հատկացուցիչ-հատկացյալ կապակցությունը ընդմիջարկված է «**միութեան զընդ քեզ**» միավորներով, իսկ «**զկապ պնդութեան**» (= պինդ՝ ամուր կապ) որոշիչ-որոշյալ կառույցում **պնդութեան**-ը **պինդ** ածականն է՝ **-ութիւն** ածանցով. վերացականը (գոյականը) թանձրացականի փոխարեն է (ածականի փոխարեն է), և ածականը պիտի վերականգնել՝ «պնդութիւն» պինդ:

Դասական շրջանում **-իլ** վերջավորությամբ անորոշ դերբայի աննշան կիրառություններ կան. **Նարեկացու մոտ** հանդիպում են. էջ 600-ում՝ նույն հատվածում, զուգահեռաբար հանդիպում են **-ել, -իլ, -ալ** վերջավորություններով. «... ո՛չ **ողողիլ** ջուրբ, ո՛չ **այրիլ** հուրբ, ո՛չ **ցրտանալ** ի սառնութենէ, ո՛չ վնասակար հողմով **շիջանիլ**, ոչ **աղտեղիլ** յուրուական ինչ պղծութենէ, ո՛չ զպահեալսն չարին **մատնել**, և ո՛չ ի ստորն ելիցն զմթերս... արտաքս հանել, ո՛չ անպատասպար մնալ, ո՛չ ի բաց մերկանալ»:

Նարեկացու Մատյանում գրաբարի **առ, ի, ըստ, ընդ, գ, ց** նախդիրներից ակտիվ գործառություններ ունեն **առ, գ, ի, ընդ** նախդիրները, որոնցով իմաստային բազմազան հարաբերություններով կառույցներ են ձևավորված, սակայն նրանց մեջ պակասում են շարահյուսական բնույթի այնպիսի կառույցներ, որոնցում թեք հոլովներով ենթակա է արտահայտվում:

Ի միջի այլոց, գրաբարում բացի ուղղականից, ենթական արտահայտվում է նաև **սեռական, տրական և հայցական** հոլովներով:

Օրինակ՝ 1. Եւ **հրամայեալ Արտաշիսի** բնակեցուցանել զնոսա ի հարաւոյ յարեւիլց կուսէ Մասեաց (Խոր., 218). սեռ. հոլ. ենթակա՝ **Արտաշիսի**: 2. **Մարթոյ ոչ է հնար** փոխել ի կերարանս ինչ, յոր և կամիցի (Եզն., 84). Տր. հ. 3. Բայց ասի, ի ժամանակս Արտաշիսի **ոչ գտանել երկիր** անգործ յաշխարհիս Հայոց (Խոր., 224). Հայցականով ենթակա (accusativus cum infinitivo «**հայցականն անորոշի հետ**»):

Այստեսակ կառույցներ ենթականերով չեն հանդիպում:

Սեռական հոլովով ենթական արտահայտվում է նաև նախդրավոր կառույցում՝ «**ի+ անորոշ դերբայ և սեռական հոլով**»:

Օրինակ՝ 1. Քանզի **ի բառնալ ազգին** Արշակունեաց, տիրեցին աշխարհիս Հայոց ազգն Մասանայ պարսկի (Եդ. I Յեդ.) (գրաբ. Ձեռ., 341)՝ Որովհետև երբ Արշակունիների **ազգը վերացավ**, Հայոց աշխարհին տիրեց պարսիկ Մասանի ազգը (Մասանյան դինաստիան):

2. Եւ **ի լինել ճակատուն**՝ պատուեր տայ զօրապետաց իւրոց... (Գրաբ. Ձեռ., 334): 3. Իսկ **ի գրգռել** միւսանգամ զօրացն Հայոց ի մարտ պատերազմի ընդ տիկնոջն Շամիրամայ (ն. տ.)՝ Իսկ **երբ հայոց զորքը** կրկին **բորբոքվեց** պատերազմելու տիկին Շամիրամի հետ (դեմ):

Այսպիսի կառույցներ չկան, հետևապես նման սեռականով ենթական չկա:

²³ Նույն տեղում, էջ 482:

Ի նախադրով հազարավոր կառույցներ կան, բայց քիչ քանակով կան նաև «ի+անորոշ դերբայ» կառույցներ, օրինակ՝ ի գգուշանալն (338), **ի ժողովելն, ի ցրուելն, ի սփռելն, ի ճշդելն, ի նիրհել** (190), **ի զարթնուլ** (192), **ի համբաւելն** (236) և այլն, որոնք զուրկ են սեռական ենթակայից:

Մրա մեկնաբանության պատճառը բարդ երևույթ է. ինչի՞ հետ է առնչվում, ինչպիսի՞ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներ ու հանգամանքներ կան. կա՞ն, արդյոք, տարածքաժամանակային ազդեցության գործոններ, լեզվի ներքին զարգացումների խնդիր, անձնական ընկալումների բացասման միտումներ, այլև սովորական ցանկության մի շտրիխ, ուղղակի ասած՝ զարմանալի է:

Նաբեկացին զարմանահրաշ գործ է կատարել՝ Մատյանում իր տաղանդը փորձելով նաև բանաստեղծական խոսքի՝ չափածոյի բնագավառում: **Էջ 154-160-ում** չափի բերված արձակի տողերի վերջն ավարտվում է **ի** ձայնավորով, 64 տող է, նշենք 14 տողի վերջին բառերը՝ **ի տուժի, յիրաւի, անթափելի, անհրաժարելի, մի ունկի, արգելանի, բանտի, ողորմելի, կնքեսցի, կսկծելի, պայմանի, տասնենկի, մրրկի, ի գրաւի...**

Առավել հետաքրքիր է **Մեղայ** բառի՝ վերջին էջերում 11 տողերի կառույցների կամ նախադասությունների առաջադաս և վերջադաս կիրառությունը.

Մեղա՛յ մեծիդ բարերարութեան՝ անարգս **մեղայ**.

Մեղա՛յ ծագմանդ ճառագայթից՝ խաւարս **մեղայ**.

Մեղա՛յ շնորհացդ անբաւ երախտեաց՝ արդարն **մեղայ**.

Մեղա՛յ սիրոյդ վերնում գթութեան՝ հայտնապէս **մեղայ**.

Մեղա՛յ ստացողիդ յոչելութենէ ստուգապէս **մեղայ**²⁴...

ЭДУАРД МКРТЧЯН

ЛЕКСИКО - ГРАММАТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ГРАБАРА В ТВОРЧЕСТВЕ ГРИГОРА НАРЕКАЦИ

РЕЗЮМЕ

В произведениях классического и постклассического периодах грабара ярким и видимым применимые встречаемые слова и формы слов: ард, зиард, агачем, дзезен, мезен, кезен, барнам, дсровем, миусангам, мегай, составленные с помощью отрицательных слов-частиц не и ни, также как и многочисленные предложные структуры грамматического характера успешно встречаются в поэме Григора Нарекаци "Книга скорбных песнопений." Только в отмеченных местах, используемые падежи (родительный, дательный, винительный) не выступают в роли подлежащего.

Ключевые слова: Бог, Иисус Христос, богословие, Книга Скорби, лексический,

²⁴ Նույն տեղում, էջ 24:

грамматическая структура, применение поразительной стилистики, предложный, отрицательное слово- частица, косвенный падеж, проза, стих произведения.

EDUARD MKRTCHYAN

**GRABARIAN LEXICAL GRAMMAR STRUCTURES IN THE
WORKS OF GRIGOR NAREKATSI**

SUMMARY

In Grabar 's classical and post-classical works the words and word combinations ard, zi ard, aghachem, dzezen, mezen, qezen, barnam, dsroven, miyusangam, meghay are found with prominent and visible usage and formed with negative particles such as mi, woch as well as many prepositional and grammatical structures are successfully found in Grigor Narekatsi's work "Book of Sorrows". Only within mentioned frameworks used oblique cases such as genitive, dative, accusative structures with subject don `t meet in the "Book of Sorrows".

Key words: *God, Jesus Christ, theology, Book of Sorrows, lexical, grammatical structures, prominent stylistic usage, prepositional phrase, negative particles, oblique case, prose, verse composition, metre poetry, meghay.*